

LAEVAÕNNETUSEGA SEOTUD EESTI MURDESÕNAD (*H*)AAKRIK JA LAEVRİK¹

HELMİ NEETAR

Annotatsioon. Artiklis käsitletakse eesti murdesõnade *haakrik* ja *laevrik* levilat ja tähendusi, ühtlasi jälgitakse nende esinemust kirjakeeles. Mõlemad sõnad on soome laenud, s.o algselt liitsõnad *haaksirikko* ja *laivarikko*, mis on eesti keeles mугanenud. (*h*)*aa*rik-sõnast on varem kirjutanud Paul Alvre (2004), selles artiklis antakse põhjalikum ülevaade soome sõna *haaksirikko* esinemusest soome kirja- ja murdekeeles.

Võtmesõnad: keelekontaktid, laensõnad, soome murded

1. Üldist

Eestimaa vetes on läbi aegade hukkunud sadu laevu (eriti purjelaevu), mis on jooksnud karile või jäänud tormi kätte. Peale Hiiu madala on teisigi ohtlikke kohti. Saaremaast läänes leidub kuni 30 km kaugusel karisid ja madalaid, lisaks Karala laht, Vilsandi-alune meri, Harilaid, Tagamõisa poolsaar (EE: 124–125; Jakovlev 2003: 174). Põhjarannikult tuleks nimetada Juminda säärt, mida keelejuht on kirjeldanud nii: „Kahel pool on vesi sügäv, aga keskseljändik, moni süld lai, on madal vesi ja sendä siis ottab siel kolejasti murdama” (Lahemaa: 75). Ida pool on näiteks ohtlik madal Mohni ja Vaindloo vahel: „Sie Rügen on võtt laevu, küll nieland” (Lahemaa: 195).

Meri ja tuuled tõid randa igasugust üle parda loobitud kraami ja prahti, samuti hukkunud laevade tükke ja lasti. Ikka leidis kõige selle hulgas üht-teist kasutuskõlblikku. Rannarahvas hindas kõrgelt just puitu, mis andis nii kütet kui ka ehitusmaterjali. Hea õnne korral juhtus saama isegi eksootilist väärispuitu, millest võis teha mööbliesemeid talumajja. Randleane ei põlanud lihtsa(ma)idki asju, nagu pudeleid, köieotsi, võrgu-seliseid ja -käbasid, rääkimata haruldastest leidudest, nagu kohv, suhkur,

¹ Artikli valmimist on toetanud ETF-i grant 7717.

viin, Hollandi õllepurgid, banaanid jne (Jakovlev 2003: 175–183). Vana rannaõiguse järgi kuulus kogu merest välja uhutud kraam leidjale. Samuti sai võtta laevavrakilt või mahajäetud laevalt kõike, mis näppu jäi. Seetõttu tegeldi tihtipeale otsese rannarõõviga, st muudeti laev vrakiks: raiuti läbi masti hoidvad kõied, saeti mastid maha ja rüüstati laev täielikult. Nii mõisnikud kui ka riigivõimu esindajad (piirivalvurid) jälgisid pingsalt rannas toimuvat ja püüdsid endale kahmata võimalikult rohkem. Leidja – talumees – jäeti ilma või sai isegi karistada (ML: 87, 359–360; Jakovlev 2003: 170–174).

Merest rannale uhutud kraami, millel on leidja silmis kasutusväärtust, on kutsutud eri paigus isemoodi. Allpool käsitletakse lähemalt kaht nime-
tust – sõnu (*h*)*aakrik* ja *lae(v)rik*.

2. (*H*)*aakrik*

Sõnast (*h*)*aakrik* on varem kirjutanud Paul Alvre (2004). Ta on näidanud, kuivõrd tuntakse seda sõna eesti keelealal, arvanud selle soome laenuks ja andnud etimoloogiat. Soomepoolsed täpsemad andmed kahjuks puuduvad. See seik peaks õigustama (*h*)*aakrik*-sõna veelkordset käsitlust.

Eesti murdekeeles on vokaalialguline *aakrik* 'kaldale uhutu, mereaju' levinud vaid Lääne-Saaremaal Jämaja, Anseküla, Kihelkonna ja Mustjala murrakus (EMS I,1). Kirjakeeles (EKSS 1) on võimalik nii *aakrik* 'haakrik' kui ka murdesõnaks märgitud *haakrik* 'mere poolt randa uhutud hukkunud laevade vara'. Esimese sõna puhul on EKSS-is tsiteeritud kirjanik Aadu Hinti, teise puhul luuletaja Villem Ridalat. Hindile (pärit Kihelkonnalt) oli see sõna ehk igapäine. Muhu päritoluga Ridala (Grünthal) võis haakrik-sõna kuulda siis, kui ta käis Saaremaal (ka Kihelkonnal) murret kogumas (nt Grünthal 1910: 277–288). Sellele näikse viitavat *h*, mis just Kihelkonna lääneosas (Atla, Austla ja Karala piirkond) on ebajärjekindlalt püsinud (Lonn, Niit 2002: 18).

Sõna (*h*)*aakrik* puudub Wiedemannist ja eesti õigekeelsussõnaraamatuist. Küll aga leidub see kahes kohas EKMS-is: *haakrikk* 'mererannalt leitud hukkunud laeva vara' (Sa; EKMS II: 363), *haakrik* 'mereõnnetuse, laevahuku tagajärjel saadud saak' (Khk; EKMS III: 695). „Mereleksikonis” (ML: 87) märgib *haakrik* laevahukust randa uhutud laevade ja laadungite riismeid jms. Ühtlasi võrreldakse eesti sõna soome sõnaga *haaksirikko* 'laevahukk'. Paul Alvre järgi on soome laen eesti keeles mугanenud. On

toimunud sisekadu ja tekkinud raskesti hääldatav ühend, mis lihtsustus: *ksr* > *kr*. Lõpukadu andis järjendi *rik* (Alvre 2004: 19).

Soome liitsõna osised on *haaksi* ja *rikko*. Neist esimene märgib laeva, paati, (üldse) veesõidukit. Vanemas kirjakeeles on käibinud mitmeid sõnakujusid. VKSK-s on märksõnaks *hahti* ja variantideks *hahti*, *haaksi*, *haksi*. Luulekeelsena kasutatakse *haaksi*-sõna tänapäevalgi (NS 1; PS 2). Murdekeelest on teateid küll mitmelt poolt, kuid tõenäoliselt on sõna levikut tähenduses 'laev, paat' soodustanud piiblikeel (vt *haaksi*¹ SMS 1). Põhisõna *rikko* leidub NS-i 4. osas ja märgib rikki-, katkiminekut, purunemist või selle tagajärjel tekkinud kahju, õnnetust. Harilikult on siiski tegemist liitsõna järelosisega (vt NS 4). PS-is on öeldud märksõna *rikko* juures sedasama (PS 2).

Liitsõna *haaksirikko* märgib laevaõnnetust või -hukku nii soome vanemas kui ka tänapäeva kirjakeeles (VKSK; NS 1; PS 1). See sõna esineb ka piiblis, nt apostel Pauluse kirjas korintlastele (Uusi: 372): „kolme kertaa olen joutunut haaksiriksoon” ('kolm korda olen sattunud laevaõnnetusse'). Murdekeeles on *haaksirikko* (murrakuti *haasrikko*, *haks(i)rikko*) levinud eelkõige soome läänemurretes. (Murdearhiivis leidub teateid laiemaltki, kuid sageli on lisatud: sõna tuntakse kirjakeelest või piiblist.) Tätersaarel on kirja pandud *haaksenrikko*. Esiteks märgib *haaksirikko* tegevust: 'aluksen rikkoutuminen t. tuhoutuminen vesille' ('veesõiduki ~ laeva purunemine või hukkumine'), teiseks tegevuse tulemust: 'haaksirikkoutunut alus' ('mehätta sattunud veesõiduk, laevavrakk'). Ülekantud tähendusi pole praegu arvestatud. (SMS 2)

3. *Laevrik*

Kirderannikumurde alal on levinud sellised sõnad nagu Jõe (Püünsi) Hlj *laevrik*, Jõe (Rammu) Kuu *laerik* : *laerigu* ~ *laeriku*, Jõh *laiva rikk* 'mereaju, mereõnnetuse tagajärjel kaldale uhtud ese(med)' (Must 1987: 100). Vastavaid murdenäiteid leiab EMS-i 19. vihikust märksõna *laevrikk* all. Murdetekstidele lisatud sõnastikus on Kuu *lae(v)rik* : *lae(v)rigu* 'laevahukk, laevahukust randa uhtud või hukkunud laevast maale toodud kraam, meriaju' (Must 1995: 662). Nagu osutab Jõhvi sõnakuju, oli algsem ehk liitsõna. Hiljem on *v* võinud liitsõna piiiril kaduda (vt Must 1987: 100).

Sõna leidub Wiedemanni sõnaraamatus märksõna *rikk* 'Verderben' ('rikkumine; hukk') all: *laewa-rikk* 'Strandung, gestrandetes Gut' ('ranna

madalikule jooksmine; hukkumine; kaldale uhitud vara või kaup'). Märksõna on tõenäoliselt teoretiseeritud, sest lausenäiteis esinevad vaid määr sõnad *rikis, rikki, rikile*. Wiedemannist on sama liitsõna koos tähendusega läinud edasi veel EÕS-i: *laevarikk* 'Strandung, gestrandetes Gut'.

EKMS-is leidub sõna kohta järgmine teave (toodud ka Alvre 2004: 17): Kuu (Kaberneeme) *laevrik (laerik)* 'randa uhitud vrakk' (EKMS II: 358), Jõe *laevrikk, Jõe* (Prangli) Kuu *laerik, -u, laevarikk, -i* (Vi -e, Hi, Sa -u) 'laevahukk (ranna lähedal); hukkunud laevalt randunud vara' (EKMS II: 363). Eesti Keele Instituudi murdearhiivis puuduvad kirjapanekud Hiiu- ja Saaremaalt ning Virumaa levila pole nii lai – vaid Haljala ja Jõhvi.

Eesti sõnale vastab üle lahe liitsõna *laivarikko*, mis soome kirja keeles pole just tavaline – selle asemel on enamasti *haaksirikko* (NS 3). „Suomen kielen perussanakirjas” sõna *laivarikko* polegi. Murdesõnana oli *laivarikko* levinud Soome lahe saartel ning mõnedes Kymenlaakso ja kagumurrete lõunarühma murrakuis. Põhitähendus on 'haaksirikko' ('laevaõnnetus, -hukk'; Pyhtää, Kymi, Haapa-, Suur-, Tytär- ja Lavansaari, Virolahti, Säkkijärvi), teine tähendus 'haaksirikosta irtautunut ja ajelehtimaan lähtenyt tavara, laudat ym.' ('laevaõnnetuses lahti pääsenud ja triivima läinud kraam, lauad jm'; Haapa-, Suur-, Tytär- ja Lavansaari, Viro- ja Vehkalahti).²

4. Kokkuvõte

Eesti murdesõnadel (*h*)*aakrik* ja *lae(v)rik* on erinevad levilad: neist esimene on tuntud Lääne-Saaremaa murrakuis, teine eelkõige kirderannikumurde lääneosas. Mõlemal sõnal on aga sama tähendus: 'mereaju, mereõnnetuse tagajärjel kaldale uhitud ese(med)'. Murdesõna *lae(v)rik* võib harva märkida veel laevahukku või -vrakki. Tegemist on soome laenudega, mis on algselt olnud liitsõnad (*haaksirikko, laivarikko*) ja levinud vastavalt soome lääne- ja kagumurdeis, mis paiknevad eesti asjaomaste murdesõnade levilaga kohakuti. Eesti keeles on need sõnad miganenud, teinud läbi sise- ja lõpukao, kusjuures algsed konsonantühendid on lihtsustunud: *ksr > kr* ja *vr ~ r*. Soome sõnade põhitähendus on 'laevaõnnetus, -hukk', teised tähendused 'laevavrakk' (sõnal *haaksirikko*) ja 'mereõnnetuse tagajärjel kaldale uhitud ese(med)' (sõnal *laivarikko*). Viimane tähendus on koos laensõnaga tulnud ka eesti keelde.

² Tänan Anneli Hännineni ja Matti Vilppulat teadete eest.

Kirjandus

- Alvre, Paul 2004.** Rund um das alte estnische Dialektwort (*h*)*aakrik* 'Strandgut'. – *Linguistica Uralica* 1, 16–20.
- EE** = Eesti Entsüklopeedia. 11. köide (Eesti üld), 2002. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- EKMS** = Andrus Saareste 1959, 1963. Eesti keele mõisteline sõnaraamat. II-III. Dictionnaire analogique de la langue estonienne. Avec un index pourvu des traductions en français. Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis väljaanne nr. 3. Stockholm: Vaba Eesti.
- EKSS** = Eesti keele seletav sõnaraamat. 1. köide (A–J), 2009. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EMS** = Eesti murrete sõnaraamat. I köide (A–J), 1. vihik, 1994. Toim. Helmi Neetar, Eevi Ross. IV köide (K–L), 19. vihik (kõrtsis–lahhest), 2007. Toim. Mari-Liis Kalvik, Mari Kendla, Jüri Viikberg. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- EÕS** = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. I köide, 1925. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu” II täiendatud ja parandatud trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.
- Grünthal, Villem 1910.** Aruanne murrete uurimisest Saaremaal. – Eesti Kirjandus, 27–31, 277–288, 418–424.
- Jakovlev, Tormis 2003.** Läänetuule toodud – muidu saadud. – Saaremaa muuseum. Kaheaastaraamat 2001–2002. Koost. Olavi Pesti. Kuressaare: Saaremaa muuseum, 169–188.
- Lahemaa** = Lahemaa lugusid. 1989. (= Valimik korrespondentide murdetekste IV.) Koost. Mari Must. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- Lonn, Varje, Ellen Niit 2002.** Saarte murde tekstid (= Eesti murded VII). Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- ML** = Mereleksikon 1996. Juhtivtoimetaja Olev Luhaveer. Toimetajad T. Buri-lova, M. Ets, E. Hallikma, E. Helme, M. Kalman, K. Kesküla, R. Kull, A. Lember, M. Plink, L. Pool, A. Saar, S. Sula, T. Teemaa, I. Veldre, A. Visnapuu, E. Voog, M. Pärk, A. Rosenberg. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Must, Mari 1987.** Kirderannikumurre. Häälikuline ja grammatiline ülevaade. Tallinn: Valgus.
- Must, Mari 1995.** Kirderannikumurde tekstid. (= Eesti murded V.) Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- NS** = Nykysuomen sanakirja. 1. osa (A–I), 1951. 3. osa (L–N), 1954. 4. osa (O–R) 1956. Päätoim. Matti Sadeniemi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Porvoo-Helsinki: Werner Söderström osakeyhtiö.

- PS** = Suomen kielen perussanakirja. Ensimmäinen osa (A–K), 1990. Toinen osa (L–R), 1992. Päätoim. Risto Haarala. (= Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55.) Helsinki: Valtion painatuskeskus, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SMS** = Suomen murteiden sanakirja. 1. osa (A–elää), 1985. 2. osa (emaal–havuvasta), 1988. Päätoim. Tuomo Tuomi. (= Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36.) Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Valtion painatuskeskus.
- Uusi** = Uusi Testamentti ja psalmit. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. Toinen painos. Jyväskylä: Suomen Gideonit.
- VKSK** = Vanhan kirjasuomen sanakirja. Ensimmäinen osa (A–J), 1985. (= Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33.) Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Valtion painatuskeskus.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973**. Eesti-saksa sõnaraamat. Neljas, muutamata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest [1893]. Tallinn: Valgus.

Shipwreck-related Estonian dialect words *haakrik* and *laevrik*

Helmi Neetar

The Estonian dialect words (*h*)*haakrik* and *laevrik* both denote 'jetsam, floating wreckage of a ship'. The former is used in western Saaremaa while the latter is known mostly in the western part of the coastal dialect area. Geographically their distribution areas are contiguous with the respective Finnish compounds *haaksirikko* (used mainly in western Finnish dialects and standard Finnish) and *laivarikko* (used in the islands of the Gulf of Finland and in some subdialects of Kymenlaakso and the southern group of the south-eastern dialect). The core sense of both Finnish words is 'shipwreck'. As Finnish loanwords they have been adapted to Estonian by undergoing syncope and apocope. In addition, changes have affected the consonant clusters: *ksr* > *kr*, *vr* ~ *r* (*laevrik* ~ *laerik*), as well as the meaning of the words (event > consequence).

Keywords: language contacts, loanwords, Finnish dialects

Helmi Neetar

ES-i auliige

Sütiste tee 34–72

13411 Tallinn

helmi.neetar@gmail.com